

SOROZOTT POLGÁROK

A polgári szolgálat teljesítésének ma még nincs kultúrája Magyarországon. Ez természetesen összefügg azzal is, hogy demokratikus és civil társadalmi hagyományok híján vagyunk. Történelmi hagyományainkból, az ország földrajzi adottságaiból, a sok száz éves elnyomásból, elvesztett világháborúkból, Trianon traumájából következően a „harcos” és „dicsőséges” múlt felértékelődött. A nemzeti tapasztalat szerint, a nemzet kollektív tudatában és kollektív tudat alattijában a véren szerzett szabadságnak, a csak fegyverrel, forradalommal elérhető nemzeti függetlenségnek, a valakik melletti és ezáltal valakik elleni katonai szövetségeknek, a katonai alakulatoknak van értékük. Az az életérzés, hogy rokon népek nélkül, szláv gyűrűben él a magyarság, szintén erősíti a fegyverek erejébe vetett hitet. Ebben a történelmi, hagyományörző, „huszáros” közegben, kilenc évvel a rendszerváltás után, polgári szolgálatot teljesíteni nem könnyű. Önmagában véve már az is meglepő, hogy a rendszerváltás pillanatában a polgári szolgálat egyáltalán bevezetésre kerülhetett, ráadásul megközelítésében, színvonalában túllépett a hasonló kelet-európai próbálkozásokon.

A katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat alkotmányjogi, munka- és büntetőjogi, honvédelmi és *emberi jogi problémái minden országban és minden politikai hatalom alatt hasonlóak. Az alapkérdések azonosak voltak a szocialista országok között számon tartott NDK-ban és Magyarországon éppúgy, mint a második világháború utáni nyugat-európai országokban és a NATO-tag Törökország és Görögország esetében, vagy a rendszerváltás után egymást követő magyar kormánykoalíciók „országolása” idején. Általánosságban elmondható, hogy a demokratikus országokban – köztük a NATO tagországok többségében – kimunkált és előremutató jogszabályok teszik lehetővé a katonai szolgálat megtagadását és a polgári szolgálat teljesítését. A új ország-alakulatok, az újdonsült nemzetek, az antidemokratikus államok és a szélsőséges, szélsőjobboldali, radikális nemzeti, nacionalista, fasisztoid nézeteket vallók mereven elutasítják a lelkiismereti okból történő katonai szolgálatmegtagadás törvényes lehetőségét. De a keresztényde-*

mokrata, nemzeti, jobboldali, centrista megközelítések sem kedveznek a kérdés megnyugtató rendezésének. Sőt a zsidó, a keresztény vallások (történelmi egyházak) és az iszlám követői sem említhetők azok között, akik elősegítették volna a lelkiismereti okból történő katonai szolgálatmegtagadás térnyerését. Előszörban a baloldali, liberális, szociáldemokrata elképzelések, a radikális katolikus közösségek és kisközösségek, a reformáció talaján létrejött vallási csoportok, valamint a buddhista és hindu vallás követői, valamint az alternatív mozgalmak nevezhetők elsősorban a katonai szolgálatmegtagadás pártján állóknak.

Magyarországon még a rendszerváltás előtti Országgyűlés szavazta meg a polgári szolgálatról szóló jogszabályokat, tehát az MSZMP vezette egypártrendszer idején, annak egyik utolsó döntéseként jött létre a fegyvertelen katonai szolgálat és a polgári szolgálat lehetősége. Az Antall- és Boros-kormány idején, majd pedig a Horn-kormány időszakában egyaránt előre- és visszalépéseknek lehetünk tanúi, az Orbán-kormány formálódó programja inkább a visszalépések irányába mutat. Érdekes megemlíteni, hogy a polgári szolgálat szabályozásával kapcsolatos két legfontosabb jogszabály, a honvédelmi törvény és alkotmánymódosítás, valamint az első önálló polgári szolgálatról szóló törvény a késő-kádári időszakban és a baloldali-liberális kormányzás ideje alatt született meg. A képet azonban tovább árnyalja, hogy a politikai ideológiához vagy párthovatartozástól függetlenül a honvédelmi-katonai lobby erősen befolyásolta (hátráltatta) a töretlen jogfejlődést. Ezen a körön belül, a honvédelmi érdekek képviselőitől egyik legelsőbb letéteményese, az Országgyűlés Honvédelmi Bizottsága minden időben, kormányváltásoktól függetlenül, egy-

A NEMZETI TAPASZTALAT SZERINT, A NEMZET KOLLEKTÍV TUDATÁBAN ÉS KOLLEKTÍV TUDAT ALATTIJÁBAN A VÉREN SZERZETT SZABADSÁGNAK, A CSAK FEGYVERREL, FORRADALOMMAL ELÉRHETŐ NEMZETI FÜGGETLENSÉGNEK, A VALAKIK MELLETTI ÉS EZÁLTAL VALAKIK ELLENI KATONAI SZÖVETSÉGEKNEK, A KATONAI ALAKULATOKNAK VAN ÉRTÉKÜK.

segségi és vallásügyi bizottságot messze meghaladó befolyással képviselte a polgári szolgálat visszaszorításának gondolatát. Ugyanakkor az ellenérdekelt tárca, a Honvédelmi Minisztérium az első, heves ellenkezések után nem támasztott akadályt a polgári szolgálat jogi szabályozását illetően. Más kérdés persze, hogy saját háza táján a tárca is változatlanul érvényesíti saját elképzeléseit (például a polgári szolgálat kérvé-

nyezése jogvesztő határidejének, a katonai eskü időpontjának megváltoztatása, a polgári szolgálat lényegesen hosszabb idejének fenntartása, katonai ombudsman létrehozásának akadályozása). De hát természetesen nem a honvédelmi tárcának, hanem a polgári szolgálat dolgában legilletékesebb tárcának, a Munkaügyi, illetőleg a jogutód Szociális és Családügyi Minisztériumnak a feladata a polgári szolgálat képviselése. A tárca maradandó érdemeket szerzett a jogalkotói munka terén, ugyanakkor talán legnagyobb érdeme, hogy az ügyet övező társadalmi érdektelenség, szervezeti gondok, forrás- és szakemberhiány következtében nem engedte át más tárcának a polgári szolgálat ügyét.

A polgári szolgálat időtartamának megállapítása jogszociológiai értelemben is érdekes, és jól tükrözi a politika és a honvédelem részéről a polgári szolgálatot övező ambivalens érzéseket. Történt ugyanis, hogy 1997 elején az Országgyűlés bizottságai előtt a polgári szolgálatról szóló törvényről zajló viták során a honvédelmi bizottság a minél hosszabb időtartamú polgári szolgálat bevezetését akarta elérni, elsősorban a Fidesz, az MDF és a Kisgazdapárt képviselőiben fellépő bizottsági tagok felvetései

nyomán. Hosszú jogértelmezési vita után a bizottság úgy foglalt állást, hogy a polgári szolgálat időtartama a sor- és tartalékos katonai szolgálat, valamint a katasztrófa esetén alkalmazásra kerülő szolgálat idejével egyezzen meg. (Ez az akkor hatályos szabályozás értelmében 18 hónapos polgári szolgálatot jelentett.) A honvédelmi bizottság azonban nem tudta keresztülvinni akaratát, és az Országgyűlés úgy fogadta el a törvényt, hogy abban a sorkatonai és a tartalékos katonai szolgálat együttes időtartamában, azaz 16 hónapban határozták meg a polgári szolgálat idejét. A törvényt kihirdették, de csak hat hónap elteltével, július 24-én lépett hatályba. Időközben a Honvédelmi Minisztérium sürgős eljárás keretében június 6-án, a sorkatonai szolgálati időt módosító törvény elfogadására tett javaslatot. A tervezet és az arról szóló vita végig a sorkatonai szolgálat csökkentéséről szólt, miközben a törvénytervezetben a tárca alig észrevehető, rafinált módon újradefiniálta a tartalékos szolgálat fogalmát. Ennek alapján a tartalékos szolgálat fogalmi körébe vonta a két hónapos katasztrófa szolgálatot is, vagyis miközben a javaslat a sorkatonai szolgálat és ezáltal a polgári szolgálat időtartamát három hónappal csökkentette, a fogalmi kiterjesztés miatt a polgári

szolgálat időtartamát két hónappal növelte. Ez egyetlen képviselőnek sem tűnt fel, így a törvényt az Országgyűlés elfogadta, és ugyanazon a napon jelent meg a Magyar Közlönyben, amikor a polgári szolgálatról szóló törvény hatályosult. Ez az új törvény azonban csak több mint egy hónappal később, szeptember 1-jén lépett hatályba, ami furcsa helyzetet idézett elő. A polgári szolgálat időtartama ugyanis a polgári szolgálatról szóló törvény július 24-i hatályosulásáig 18 hónap, azután a honvédelmi törvényt módosító törvény szeptember 1-jei hatálybalépéséig, azaz 39 napon keresztül 16 hónap volt, majd pedig 15 hónap lett. (Amennyiben a polgári szolgálatról szóló törvény előírását és a korábbi honvédelmi törvény fogalmi meghatározását vesszük alapul, akkor a sorkatonai szolgálat csökkenése 13, és nem 15 hónapos polgári szolgálati időt jelentett volna. A hadkötelesek körében osztoztatott Puska című, HM által kiadott tájékoztató kiadvány is először 13 hónapos polgári szolgálatról tett említést, és a munkaügyi központok is kezdetben 13 hónap szolgálat teljesítésére kötelezték a polgári szolgálatosokat.)

A kialakult helyzet nyomán a polgári szolgálat ideje a sorkatonai szolgálatához viszonyított arányát tekintve hosszabb (rosszabb), mint az azt megelőző három és fél évben volt. A polgári szolgálat időtartama ugyan korábban is és most is egyaránt hat hónappal hosszabb a sorkatonai szolgálatnál, viszont időközben a sorkatonai szolgálat ideje nagyobb arányban csökkent, mint a polgári szolgálaté. (Az arány 12:18-ról 9:15-re változott.) Ezzel szemben a nemzetközi dokumentumok a sorkatonai szolgálattal azonos, vagy annál legfeljebb egyharmaddal hosszabb polgári szolgálatot tartanak elfogadhatónak. Mivel Magyarországon a tartalékos katonai szolgálat ideje kb. egy hónap, katasztrófa-elhárításra pedig sohasem hívják be a tartalékosokat, azt lehet mondani, hogy a tényleges, a valódi katonai szolgálat ideje – ami a nemzetközi ajánlások kiindulási alapja – 10 hónap. A polgári szolgálat időtartama ezzel szemben 15 hónap, ami túl van minden ajánlási határon, hiszen ez másfélszer hosszabb a katonai (sor- és tartalékos szolgálat), és 1,7-szer hosszabb a sorkatonai szolgálatnál.

A sorkatonai és a polgári szolgálat anyagi szempontból sincsen egyensúlyban. Nincsen egyensúly, mivel a polgári szolgálat időtartamába a tartalékos szolgálat idejét beleszámították ugyan, de a polgári szolgálat egész idejére a jóval alacsonyabb sorkatonai szolgálat illet-

ményalapjával számolnak. További aránytalanság, hogy a két szolgálat esetében azonosak ugyan az állampolgári jogon járó segélyek (bevonulási és családi segély), viszont az egyéni elbírálás alapján adható segélyek odaítélésének esélyei mások (leszerelő katonára egyszerű pénzjutalma), illetőleg a polgári szolgálatosok esetében nincsenek meg ezek megfelelői (parancsnoki, gyermekszületés esetén járó és intézményes segély). Igaz ugyan, hogy a polgári szolgálatosnak adható pénzjutalom, és nekik is adható elbocsátási (leszerelési) segély, sőt 1997 óta lakhatási hozzájárulásban is részesülhetnek, azonban ezek terhét minden esetben a foglalkoztató viseli, és ezért általában nem is fizetik ki őket. Ezeket a költségeket tehát nem a honvédelmi tárca, azaz nem a központi költségvetés állja, hanem a társadalom különböző alrendszerei (a szolgálati /honvédelmi költségek ismételt társadalmi szétosztása), nem állami foglalkoztatók esetén pedig a civil, az NGO-szféra. Az egyéni elbírálás alapján adható segélyek esetében a hadseregen belül az „igen”, a polgári szolgálat esetében a „nem” a jellemző, vagyis ezeket a segélyeket a honvédség általában odaítéli, míg a foglalkoztatók nem hajlandók saját forrásukból áldozni erre.

A polgári szolgálat bevezetésekor „*lelkiismeret-vizsgáló bizottságokat*” állítottak fel. A civilekből – gyakran egyházi férfiakból is – álló bizottság az írásbeli kérvény benyújtását követően, személyes meghallgatáson a lelkiismereti ok mibenlétéről faggatta a kérvényezőt, majd pedig a bizottság javaslata nyomán a hadkiegészítő parancsnok döntött. 1993-ban ugyan megszüntették a visszatetszést kiváltó bizottságokat, de azóta is – sőt a polgári szolgálatról szóló törvény hatálybalépése után fokozott mértékben – kísért a régi modell. Az 1997-től döntési jogkörrel rendelkező közigazgatási hivatalok ugyanis – elsősorban Budapest Főváros Közigazgatási Hivatala – „a tényállás tisztázása céljából” előszeretettel tartanak tárgyalást. A polgári szolgálatot kérelmező megjelenése ugyan nem kötelező, de meg nem jelenés esetén komoly esélye van annak, hogy a kérelmet „a rendelkezésre álló adatok alapján” eleve elutasítják. A személyes megjelenésnél nagyobb gondot okoz az, hogy titkári-titkárnői, ügyintézői, gyakornoki szinten történik a sok esetben kihallgatásra emlékeztető „tárgyalás”. Ennek szélsőséges esete a fővárosban az, amikor a vallási okokra hivatkozó kérelmezőt az előadó Bibliával a kezében vizsgáztatja, miközben a tárgyaláson ügyfélként jelenlevő – esetünkben – Budapest Fővárosi Hadkiegészítő Parancsnokság képviselője próbál nyomást gyakorolni a kérelmezőre.

A VALLÁSI OKOKRA HIVATKOZÓ KÉRELMEZŐT AZ ELŐADÓ BIBLIÁVAL A KEZÉBEN VIZSGÁZTATJA, MIKÖZBEN A TÁRGYALÁSON ÜGYFÉLKÉNT JELENLEVŐ – ESETÜNKBEN – BUDAPEST FŐVÁROSI HADKIEGÉSZÍTŐ PARANCSNOKSÁG KÉPVISELŐJE PRÓBÁL NYOMÁST GYAKOROLNI A KÉRELMEZŐRE.

lője próbál nyomást gyakorolni a kérelmezőre. Egy formanyomtatvány és a kihagyott helyekre írt néhány sor képezi a jegyzőkönyvet, amely alapján a hivatal vezetője meghozza a határozatot.

A tárgyalásokon, a határozatokban, sőt fellebbezés esetén a másodfokon eljáró Munkaügyi, illetőleg Szociális és Családügyi Minisztérium határozataiban is állandó *nehézséget okoz a lelkiismereti ok, és ezzel összefüggésben a fegyvertelen katonai szolgálat mibenlétének megállapítása*. Pedig az Alkotmánybíróság meghatározása nyomán a honvédelmi törvénybe is bekerült definíció egyértelműen fogalmaz: „*lelkiismereti oknak kell tekinteni minden olyan indokot, amely összefügg a kérelmező személyiségét meghatározó valamely lényeges vallási, erkölcsi vagy egyéb természetű meggyőződéssel*”. „*A fegyver nélküli katonai, illetve a polgári szolgálat teljesítésére vonatkozó engedély iránti kérelmet el kell utasítani, ha a körülményekből a lelkiismereti okra való hivatkozás alaptalansága megállapítható. Ha ezt az eljáró szerv megállapítani nem tudja, az engedélyt meg kell adnia*.” Ilyen „*körülményeknek kell tekinteni különösen azt, ha a hadköteles: olyan személy vagy dolog elleni erőszakos bűncselekményt követett el, illetve más olyan erőszakos magatartást tanúsított, amelyből alaposan lehet arra következtetni, hogy a katonai szolgálat teljesítése lelkiismereti meggyőződéssel nem lehet ellentétes*”. A törvény végrehajtási utasítása pedig konkretizálja azt, hogy mit kell érteni az előzőekben felsorolt kizáró okokon: a Belügyminisztérium által nyilvántartott minden olyan, erkölcsi bizonyítványon feltüntetett információt, amely a kérelmező erőszakos magatartásáról tanúskodik. Ezek hiányában az engedélyt minden esetben meg kellene adni, hiszen mindenkinek, aki megnevezi a személyiségét meghatározó valamely, számára lényegesnek tartott vallási, erkölcsi vagy egyéb (tehát bármilyen) természetű meggyőződéssel összefüggő okot, „jár” a polgári szolgálat. A gyakorlat ezzel szemben az, hogy akinek ugyan tiszta az erkölcsi bizonyítványa, de meggyőződésből elutasítja „*az erőszakot*”, „*a fegyverkezést*”, „*a fegyvereket és a hadsereget*”, aki „*nem szeretne fegyvert fogni és embert ölni vallási okokból*”, akinek „*a katonai szolgálat nem fér össze ekveivel*” és „*otthoni neveltetésével*”, aki

szerint „*a hadsereg általános céljával (fegyverkezés, erőszak) nem tudja összeegyeztetni belső meggyőződését*”, az nem lehet polgári szolgálatos. A fellebbviteli szerv egészen odáig ment el, hogy egyik határozatában leszögezte: „*pontosan ismerni kell azokat a hitetvi, vallásietikai stb. kérdéseket amelyeket magáévá tett a kérelmező*”.

Visszatérő jogszabályellenes megközelítést takar, amikor közigazgatási hivatalok – itt is elsősor-

ban a fővárosi hivatal – a polgári szolgálatot kérelmezőnek *a fegyvertelen katonai szolgálathoz való viszonya alapján* próbál a lelkiismereti okra vonatkozó információkhoz jutni. A kérelmezőnek akkor teszik fel a beugrató kérdést (*„a fegyver nélküli katonai szolgálatot mely okból kifolyólag nem tudná teljesíteni?”*), amikor már nyilatkozott arról, hogy polgári szolgálatot kíván teljesíteni,

és megnevezte ennek okait. A kérdés valójában azt célozza, hogy akinek nincs kifogása vagy nincs lelkiismereti kifogása eme szolgálat ellen, annak kérelmét el lehessen utasítani. Jogi argumentációként – tévesen – egy alkotmánybírói határozatra hivatkoznak [AB 46/1994. (X. 21.) határozat 9. pont], amely azonban a lelkiismereti ok fogalmának meghatározásakor nem állít fel semmilyen hierarchiát és semmilyen egymást feltételező vagy kizáró összefüggést a két szolgálati forma között.

A polgári szolgálat kultúrájának hiányából ered Magyarországon az, hogy a civil foglalkoztatók jelentős része – sőt a polgári szolgálatosok ügyeit hivatalosan intéző egyes szervek is – *a polgári szolgálatosokat katonának tekintik*. Ez a szóhasználatban éppúgy megnyilvánul (például „polgári szolgálatos katoná” vagy „katonám” megszólítás, oktatás helyett kiképzés, megjelenés helyett bevonulás, elbocsátás helyett leszerelés kifejezés használata), mint a mindennapos ügyintézésben, hozzájuk és munkájukhoz való viszonyukban, vagy jogosítványaik negligálásában. A katonának tekintett polgári szolgálatosokkal a katonaság analógiájára bánnak: katonai vezényszavakkal irányítják őket (például „körletet takaríts!”, „polgári szolgálatos, vigyázz!”, „hátra arc!”), mindenesnek képzelik őket (vagyis a számítástechnikai munkakörben alkalmazottnak is ki kell takarítania a mellék-helyiséget). A foglalkoztató a polgári szolgálatos munkaidejét szereti korlátlanak tekinteni, olyanak, amely hétvégére is – szabadnap kiadása nélkül – kiterjed. A foglalkoztató vagy munkaügyi előadó nem ritkán személyes szolgálatokra is kötelezi „ka-

A FOGLALKOZTATÓ VAGY MUNKAÜGYI ELŐADÓ NEM RITKÁN SZEMÉLYES SZOLGÁLATOKRA IS KÖTELEZI „KATONÁJÁT” („CSICSKÁZTATÁS”), OLYANNAK TEKINTI, AKINEK AZ ILLETMÉNYÉT NEM KELL FELTÉTLENÜL KIFIZETNI, AKIT NEM IS KELL EMBERSZÁMBA VENNİ, MIVEL „ÖRÜLJÖN, HOGY NEM LETT KATONA”.

tonáját” („csicskáztatás”), olyannak tekinti, akinek az illetményét nem kell feltétlenül kifizetni, akit nem is kell emberszámba venni, mivel „örüljön, hogy nem lett katoná”. Pszichológiai és szociálpszichológiai elemzések tárgya lehetne az a megfigyelés, miszerint a női vezetők mintha a férfi vezetőknél jobban tartanák magukat a katonásnak vélt megközelítésekhez. Természetesen mindez a katonai szolgálatról

elfogadott és a hadseregről kialakult képünkről is árulkodik, hiszen az emberi jogokat felülíró hadsereg, az ott szerzett tapasztalatok és ezekről alkotott (például női) elképzelések szolgálnak mintául a munkaügyi jogszabályok hatálya alá tartozó polgári szolgálatosok kezeléséhez. A sorkatonák helyzetével függ össze az is, hogy a polgári szolgálatosok is félnek általában a felettük bármilyen hatalommal rendelkezőkkel való konfrontációtól, szolgálatuk befejezése után pedig nem arra törekszenek, hogy végre kiálljanak igazukért (például. jogorvoslat, nyilvánosság keresése), hanem arra, hogy minél előbb elfelejtsek sérelmeiket.

Ebben a rendszerben a „tábornok” a munkaügyi központok illetékes előadója. Az egyik ismert és befolyásos ilyen „tábornok” mindent elkövet annak érdekében, hogy a polgári szolgálat rendszerébe strukturálisan is beépüljenek a katonai hagyományok. Egyhetes, a polgári szolgálatosainak – jogellenesen – kötelező, bentlakásos táborokat szervez, kiképzés-szerű közös oktatásban kívánja részesíteni őket, és egyházi támogatással, a táborigény analógiájára valósi háttérrel kíván adni a polgári szolgálatnak.

A polgári szolgálat jövőjét persze nemcsak a jogalkotók és a jogalkalmazók, a „tábornokok” határozzák meg, hanem maguk a polgári szolgálatosok is. Addig, amíg az általános hadkötelezettséggel együtt meg nem szűnik a polgári szolgálat, elsősorban a polgári szolgálatot teljesítők formálják a róluk kialakult képet, a tisztességesen elvégzett, hasznos munkájukkal pedig megteremthetik eme kényszerszolgálat presztízsét.